

v. .kk HkkÅ | kBs ; kP; k | kfgR; krhy ukf; dk

MkW , u- th- vMfd.ks

सहयोगी प्राध्यापक तथा राज्य” त्त्र विभागप्रमुख
कै. बाबासाहेब दे” त्मुख गोरठेकर महाविद्यालय, उमरी जि. नांदेड.

अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यातील नायिका या दलित समाजातीलच नाहीतर सर्व स्तरातील गरीब कुटुंबातील स्त्रियांचे प्रतिनिधीत्व करताना दिसून येतात. आपल्या कुटुंबातील दुःख-दारिद्र्य डोक्यावर घेऊन वाटयाला आलेल्या परिस्थितीचा सामना करताना दिसून येतात. अण्णाभाऊ साठेच्या कथासाहित्यातील नायिका हया नायकाप्रमाणेच पराक्रमी, करारी, भूर, नितिमान, पतिव्रता, स्वाभीमानी, सुसंस्कृत व उदात्त ध्येयवादी असल्याचे दिसून येतात. आवडी, मीरा, सीता, वैजयंता, मंगला, गीता, रत्ना, हरणा, दुर्गा, तारा, बिलवरी, मयूरा, चित्रा, आबी अ” त् कित्तीतरी नायिका दुःख-दारिद्र्य व पुरुशप्रधान संस्कृतीच्या मानसिकतेला तोंड देत जगण्यासाठी संघर्ष करताना दिसून येतात.

आवडी या नायिकेच्या माध्यमातून अण्णाभाऊ साठे प्रेमविवाहाचे एक उत्तम उदाहरण समाजासमोर ठेवताना दिसून येतात. आवडीच्या माध्यमातून अण्णाभाऊ साठे ग्रामीण स्त्रियांच्या विवाहासारख्या महत्वाच्या प्रसंगीही स्त्रियांचे मत विचारात घेतले जात नाही व त्यामूळे अनेकदा त्यांची फसवणूक होते. स्त्रियांनी अ” ती झालेली फसवणूक निमूटपणे सहन न करता त्याविरुद्ध बंड करून उठावे व आपल्या आवडीनुसार जीवन साथीची निवड करून सुखाचा संसार करावा हा संदे” त् अण्णाभाऊ साठे आवडीच्या माध्यमातून देताना दिसून येतात. आवडी या नायिकेचे तिला न विचारता तिचे लग्न लावून दिले जाते. लग्नानंतर तिच्या लक्षात येते की, आपला भाऊ नागोजी व सासरच्या मंडळींनी आपली फसवणूक केलेली आहे. तिच्या नव-याला फिटस (फेफरे) येत असलेले तिच्यापासून लपवून ठेवले जाते. आवडीला जेव्हा हे समजते तेव्हा ती खुप दुःखी होते व ती आपला प्रियकर धनाजी रामो” त् असोबत पळून जाऊन लग्न करत व सुखाने संसार करते. परंतू अलिकडच्या सैराट या मराठी चित्रपटातील खलनायकाप्रमाणे आवडीचा सख्खा भाऊ नागोजी आवडीचा खून करतो. त्याला 12 वर्षांची त् त्क्षा होते व त् त्क्षा भोगून आल्यावर आवडीचा प्रियकर धनाजी हा नागोजीचा खून करतो. अ” ती ही सत्य घटनेवर आधारीत कथा आहे. तांदुळवाडीत घडलेल्या घटनेवर आधारीत ही कथा असल्याचे सांगितले जाते.

मीराची व्यथा देखील अ” तीच फसवणूक झालेल्या आवडीच्या व्यथेच्या जवळ जाणारी आहे. परंतू मीरा ही आवडीप्रमाणे बंडखोरी करणारी नसून स्वतःलाच संपवून टाकणारी आहे. मीराचे लग्न एका नपुसकासोबत लावून दिल्या जाते. तरी देखील ती आपल्या वाटेला आलेले दुःख समजून संसार करू लागते परंतू सासू, नणंद यांचाकडून सारखा तिचा छळ होत असतो. आणि नंदवई सखाराम तर कहरच करतो तो तिचा गैरफायदा घेण्याचा प्रयत्न करत असतो परंतू नंदवई सखारामाच्या कामवासनेला बळी न पडता मीरा आपल्या अंगावर रॉकेल ओतून घेवून आत्महत्या करते. सासरच्या मंडळीच्या त्रासाला

कंटाळून गेलेली व नंदवईच्या कामवासनेला बळी न पडता स्वतःलाच संपवून घेणा-या मीराच्या माध्यमातून अण्णाभाऊ साठे एका पतीव्रता स्त्रीचे उत्तम उदाहरण समाजासमोर ठेवताना दिसून येतात.

सीता या नायिकेच्या माध्यमातून अण्णाभाऊ साठेनी तमा” गातील स्त्रियांचे चित्र रेखाटताना दिसून येतात. सीता ही खंडोबाला सोडलेली एक मुलगी असते. ती तमा” गात नाचून आपले पोट भरत असताना सुध्दा पै” गापेक्षा आपल्या चारित्र्याला अधिक महत्त्व देते. ती महादु पाटलाला समजावून सांगते कि, ती पै” गासाठी देहविक्री करणारी स्त्री नाही. मुरळी म्हणून जीवन व्यतीत करणारी सीता ही बळी नावाच्या युवकावर प्रेम करते व त्याच्या” गीच विवाह करते. मुरळीचे देवा” गी लग्न झालेले असते तेंव्हा ती कुठल्याही पुरुशासोबत लग्न करू भाकत नाही अ” गी प्रथा असताना देखील सीता ही प्रथा मोडीत काढून बळी सोबत लग्न करते. तीच्या आईने तिला असे न करण्याचे सांगते तेंव्हा ती आपल्या आईला प्र” न विचारते की, आई त्या देवासोबत तर तुझेही लग्न झाले आहे तेंव्हा बापासोबत माझे लग्न कसे होऊ भाकते? अ” गा परखड बुध्दीप्रामाण्यवादी सीताच्या माध्यमातून अण्णाभाऊ साठेनी समाजातील अंधश्रद्धेवर घाव घालण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

वैजयंताच्या माध्यमातूनही अण्णाभाऊ साठे यांनी तमा” गात नाचणा-या स्त्रियांचे चित्र रेखाटताना दिसून येतात. तमा” गातील स्त्रिया आपल्या चारित्र्याचे कसे जतन करतात हे त्यांनी वैजयंताच्या माध्यमातून समाजाला दाखवून दिले आहे. वैजयंता ही एक तमा” गात नाचणारी स्त्री आहे. फड मालकाचा मुलगा चंदुलाल वैजयंताला नेहमी त्रास देत असतो. परंतू वैजयंताचे उमावर प्रेम असते. उमाला वैजयंताचे तम” गात नाचणे आवडत नसते. त्यामूळे तो तिच्यावर नाराज असतो. तर दुसरीकडे चंदुलाल वैजयंताला या ना त्या मार्गाने मिळवण्याचा प्रयत्न करीत असतो. भोवटी चंदुलालला गी” आक्ष होते तो जेलमध्ये जातो. त्यानंतर चंदुलालचा नोकर बळीही वैजयंताला मिळवण्याचा प्रयत्न करतो तेंव्हा बळीला वैजयंता खडसावून सांगते. अ” गाप्रकारे तमा” गातील स्त्रीया देखील एक माणूस असतात त्यांच्याकडे केवळ भोगवस्तू म्हणून पाहणा-या लोकांना हा एक संदे” गा आहे. तमा” गातील स्त्रीयादेखील भीलवान, चारित्र्यवान असून त्या जगण्यासाठी क” गा धडपडत आहेत याचे रेखाटन अण्णाभाऊ साठे यांनी वैजयंताच्या माध्यमातून केलेले आहे.

मंगला या नायिकेच्या माध्यमातून अण्णाभाऊ साठे यांनी एका वीरांगणाचे चित्र रेखाटले आहे. मंगला ही एक क्रांतीकारी योध्दा आहे. आई-वडीलांची ती लाडकी व सुंदर मुलगी आहे. तिचा भाऊ तिचे लग्न नागोजी सोबत लावण्याचे ठरवतो परंतू तो नागोजी दे” गाद्रोही असतो. तेंव्हा मंगला आपल्या भावाला ठणकावून सांगते मी एका दे” गाद्रोहयासोबत लग्न करणार नाही. आणि मंगला ही दे” गासाठी बलिदान देण्यासाठी निघालेल्या हिंदुरावा” गी लग्न करते. तसेच ब्रिटि” गा सैनिकांनी वेढले असताना हिंदुरावाच्या बरोबरीने हातात बंदुक व गळ्यात काडतूसची माळ घालून ब्रिटि” गा विरूध्द लढा देते. लढता लढता दोघेही राश्ट्रासाठी बलिदान देतात. ही स्वातंत्र्यलढ्याची पा” गी वृभूमी असलेली कथा आहे. या कथेच्या माध्यमातून अण्णाभाऊ साठे स्त्री ही अबला, दुर्बल सर्व सहन करणारी नसून बंडखोर, भूर, धाडसी, पराक्रमी व राश्ट्रासाठी तनमनधन अर्पण करणारी आहे हे समाजाला पटवून सांगतात.

गीताच्या माध्यमातून अण्णाभाऊ साठे समाजातील स्त्रीयांना पुरुशप्रधान संस्कृतीच्या त्रासाला कंटाळून आत्महत्या न करता खंबीरपणे उभे राहून जीवन जगण्याचा संदेश देतात. गीता ही एक सुंदर स्त्री असून तीचे सुंदर डोळे पाहून सासरची पुरुश मंडळी तीला उपभोगण्याचा प्रयत्न करतात. ती काही आपल्या गळाला पडत नाही असे जेव्हा सासरच्या मंडळीच्या लक्षात येते तेव्हा ते तिच्या नव-याला तिच्याबद्दल गैरसमज निर्माण करून देतात तेव्हा तिचा नवरा तीचे छळ करू लागतो. तीचा दिर तिच्या डोळ्यावर डोळ्यावर प्रेम करतो. त्याला जणू तिचे सुंदर डोळेच हवे असतात. एकीकडे नव-याचा त्रास तर दुसरीकडे दिर व सासरच्या मंडळीचा त्रास या दोन्हीच्या मध्ये ती उभे राहून आत्महत्या न करता स्वतःचे डोळे फोडून घेते आणि एक प्रकारे जगातील स्त्रियांना एक मोलाची नितिमत्ता देते. "अ" गीतेने अण्णाभाऊ साठेनी स्त्रियांची विविध रूपे आपल्या कथेतून साकारलेली दिसून येतात.

रत्ना या नायिकेच्या माध्यमातून अण्णाभाऊ साठेनी बलात्कार झालेल्या स्त्रियांना त्यांचा काहीच दोष नसताना त्यांना शिक्षा होता कामा नये. त्यांनाही जगण्याचा अधिकार या पुरुशप्रधान संस्कृतीने दिला पाहिजे हेच मांडण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. "य" गीतेची पत्नी रत्नावर बलात्कार होतो तेव्हा "य" गीते "भुत्रु" ही लढण्यासाठी रंगागंगावर असतो. "य" गीतेचा मित्र विनायकने हे दुःशकृत्य केलेले असते. "अ" गीते वेळी रत्नाच्या सासरच्या मंडळीणी रत्नाला धीर द्यायचे सोडून तिलाच त्रास देतात. "य" गीते जेव्हा रंगागंगावरून घरी परत येतो तेव्हा त्याला सर्व हकीकत समजते मग तो रत्नाला टाकून न देता तिचा स्विकार करतो आणि समाजासमोर एक आदर्श ठेवतो. या कथेच्या माध्यमातून अण्णाभाऊ साठे समाजातील पुरुशांना समजावून सांगू इच्छितात की, बलात्कार करण्या-या नराधमास शिक्षा झाली पाहिजे त्या निश्पाप महिलेला नाही.

हरणा नावाच्या नायिकेची कहाणी थोड्याफार फरकाने रत्नाच्या कहाणी सारखीच असल्याचे दिसून येते. हरणाचा पती मेल्यानंतर त्या विधवा स्त्रिकडे समाज कोणत्या नजरेने पाहतो याचे ज्वलंत उदाहरण अण्णाभाऊ साठे यांनी चित्रित केले आहे. हरणाचा पती मरण पावल्यानंतर तिची इज्जत लुटण्यासाठी अनेकजन धावून येतात तेव्हा हरणा न घाबरता आपल्या हातातील बंदुकीने बाबा पाटलास ठार मारते. "अ" गीतेप्रकारे हरणाच्या माध्यमातून अण्णाभाऊ साठे विधवा स्त्रियांची व्यथा समाजासमोर ठेवू इच्छितात.

दुर्गा या नायिकेच्या माध्यमातून अण्णाभाऊ साठे श्रीमंत वर्गातील लोकांच्या मानसिक विकृतीचे वर्णन करताना दिसून येतात. दुर्गा ही यंकु माकडवाल्याची मुलगी असते. गावचा पोलीस पाटील रंगराव आणि दुर्गाची समोरासमोर एका बोळीत भेट होते. तेव्हा तो दुर्गाला अडवून म्हणतो तुझ्यासारखी देखणी पोरगी माझ्या खो-यातून सहसा सुटत नाही पण तु न" गीतेबवान आहेस नि दुर्दैवीही आहेस. त्याचे हे बोलणे ऐकून दुर्गाला खुप राग येतो आणि ती रंगराववर भडकते - मी गरीबाची लेक पडले. न्हाय तर मी तुला ठारच मारलं असत. म्हणजे दुर्गाच्या रूपाने एक धाडसी व आपल्या अब्रुची रक्षण करणा-या मुलीचे रेखाटन अण्णाभाऊ साठे या स्त्रीचरित्रातून करण्याचा प्रयत्न करताना दिसून येतात.

एकूणच अण्णाभाऊ साठे यांनी स्त्री एक गुलाम, उपभोग्यवस्तू, पुरुशांच्या मनमाणीला प्रतिसाद देणारी नसून ती एक स्वतंत्र व्यक्तीमत्त्व असलेली स्वतःच्या इच्छेप्रमाणे जगू पाहणारी, पुरुशप्रधान

संस्कृतीला झुगारून पावित्र्य, नितिमत्ता जपणारी स्त्री आहे. ती भूरविर विरांगणा असून आपल्या आवडीनुसार जीवनसाथी निवडण्याचा तिला पूर्ण अधिकार असला पाहिजे. अ” ही राश्ट्राची अर्धी भाक्ती असून पुरुशाप्रमाणेच तिला समान अधिकार मिळाले पाहिजेत असा विचार अण्णाभाऊ साठे यांनी आपल्या कथासाहित्यातून मांडण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

अ” हा या अण्णाभाऊ साठे यांच्या कथा साहित्यातील नायिका ज” हा भूर आहेत त” हाच त्या सुसंस्कृतही आहेत. त्या स्वाभीमानी आहेत. सु” शिक्षित भलेही नसतील परंतू सुसंस्कृत आहेत. त्या स्त्री स्वातंत्र्य मागणा-या भलेही नसतील परंतू स्त्रियांच्या मर्यादा सांभाळून स्वतःच अस्तित्व जपणा-या त्या िं तलवंत आहेत. अस्तित्वासाठी व अस्मितेसाठी परखडपणे झटणा-या व त्यावर विजय मिळविणा-या आहेत. त्यांच्या जीवन जगण्याच्या अधिकारावर हल्ला होताच त्या पेटून उठणा-या रणागणा आहेत. अ” हारितीने अण्णाभाऊ साठे यांनी या विविध नायिकेच्या माध्यमातून स्त्रिया देखील एक माणूस आहेत व त्यांना देखील स्वछेने जगण्याचा अधिकार आहे हे परखडपणे समाजाला पटवून देण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

। nHk&Fk । pñ%

1. नानासाहेब कठाळे, अण्णाभाऊ साठे : जीवन आणि साहित्य, समता प्रका” न, नागपुर, 2013.
2. माधव गादेकर, अण्णाभाऊ साठे : साहित्यमूल्यमापन, साद प्रका” न, औरंगाबाद, 2011.
3. रणभीर िं इंदे, अण्णाभाऊ साठे साहित्य समीक्षा, श्रमीक प्रतिश्टान, कोल्हापूर, 2011
4. चंद्रकांत वानखेडे, मांतग समाज आणि आंबेडकरवाद, सुधीर प्रका” न, वर्धा, 1998.
5. दै. वर्तमानपत्र, महाराश्ट्र टाईम्स.